

A DRÁVASZÖGI MAGYAR NÉPBALLADÁK SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ

Kísérlet a szociológiai módszer balladakutatásban való alkalmazására

KATONA IMRE—LÁBADI KÁROLY

Az utóbbi években egy távlati folklórmonográfia keretein belül a Drávaszög magyarlakta helységeiben népballadákat is gyűjtöttek. Ennek során a műfaj társadalmi életére, továbbá a szövegekben tükröződő társadalomképre a szokásosnál is nagyobb gondot fordítottunk. E munka általános tanulságait igyekszünk itt összefoglalni, lehetőség szerint utalva a magyar nyelvterület más részein is elért hasonló eredményekre.

A BALLADAREPERTOÁR TÁJANKÉNTI NAGYSÁGA ÉS ÖSSZETÉTELE

A gyűjtés és feldolgozás során következetesen mellőztük az esztétikai szempontú válogatás elvét, ehelyett a teljes és valós balladarepertoár rögzítésére törekedtünk. Magára a műfajra viszont külön is rá kellett kérdeznünk, hiszen a nép a balladákat és dalokat a legtöbb esetben nem különbözteti meg egymástól. Így pl. a Csehszlovákiához tartozó *Áj* faluban az összegyűjtött 1200 népdal között mindössze csak 15 ballada került önkéntelenül, rákérdezés nélkül felszínre (Vargyas 1976, I: 163—169.).

Az 1970-es években *célzott* (műfajra szorítókozó) gyűjtéssel a balladarepertoár kiterjedését illetően eléggé kiegyenlített kép alakult ki:

A táj neve	Falvak	Balladatípusok	Változatok száma
Drávaszög	6	52	133
Észak-Bánát	6	38	125
Nyírség (Magyarország)	3	27	55
Kibéd (Chibed, Románia)	1	56	198

Bár a gyűjtések intenzitása, szempontjai és főként területi kiterjedése némiképpen eltért; már e kis táblázatból is meg lehet állapítani, hogy a magyar nyelvterület egészen a ballada aligha eleven műfaj: az összes lehetséges típusnak (150—200 az összes magyar balladatípus száma) csak harmad-, negyed-, ötödrésze ismert egy-egy faluban vagy tájon, és ezek sem valami sok változatban, vagyis nem széles körben élnek, hiszen kétszer-háromszor vagy legfeljebb négyszer találkoztak egy-egy típussal a kutatók. (A dallamkincs helyenként ennél tipológiailag és variabilitás szempontjából is jóval gazdagabb.) A ballada inkább a közelmúlt és a múlt műfaja, mint a máé; balladaénekes is jóval kevesebb van, mint népdalénekes.

A magyar kutatók eléggé jól el tudják különíteni a régi és az új népzenei stílust, továbbá a klasszikus és a modern (másként: régi és új stílusú) balladákat. Bár az elkülönítés szempontjai műfajonként kissé eltérnek (a dalnál zenei, a balladánál szövegi jellegűek), mégis nagyjából mindkét műfajnál a 18. századi és még korábbi régi, míg 19—20. századi az új réteg. E kettő aránya és változása jól jelzi a fejlődés felgyorsulását: a központi magyar népterületen (Alföld, Felföld és Dunántúl) az új népzenei stílus uralma az utóbbi évtizedekben már elérte a 80—90 százalékot, régiesebb vidékeken (Moldva, Szlavónia stb.) pedig legfeljebb a fele-fele arányt. A dalnál jóval lassabban váltott át a ballada az új stílusra, mint alábbi kis táblázatunk is szemlélteti:

Balladaterület	Összes	Régi		Új	
		típus	változat	típus	változat
Drávaszög	133	16	43	36	90
Észak-Bánát	125	10	31	28	94
Kibéd	198	23	78	33	120

Mindenesetre nemcsak a dalnál, ma már a balladánál is döntő fölénybe került az új stílus, arányuk biztosan jelzi a régies (Kibéd), az új és fejlettebb (Észak-Bánát) és az átmeneti típusú (Drávaszög) területet; továbbá árnyalja a képet a régi-új típusok és variánsok aránya, de a fejlődés-változás irányát ez is egyformán mutatja.

Hasonló lenne a helyzet a balladakincs tovább bontott tartalmi-tematikai tagolódásával, ezek azonban már nem vethetők össze, mivel ahány kutató, annyiféle szempont szerint csoportosít, és e kategóriákon belüli balladák számát, arányát stb. általában nem számítják ki, nem viszonyítják számszerűségükben sem egymáshoz. Így meg kell elégednünk a drávaszögi balladák tartalmi tagolódásának futó ismeretével!

	Típus	Változat
I. mondák, legendák	2	5
II. történeti témák	4	4
III. társadalmon kívüliek (betyárok)	13	36
IV. árvák, leányanyák	5	16
V. kényszerített szerelem, tiltott vagy erőszakkolt házasság	3	11
VI. szerelem-házasság rangkülönbséggel	7	16
VII. házastársi hűtlenség	2	4
VIII. szerelmi gyilkosság-öngyilkosság	7	15
XI. közönséges (rabló) gyilkosság	4	12
X. baleset, betegség	5	14

A drávaszögi balladakincs inkább magánéleti, mint közéleti műfaj, hiszen döntő többségben a magánélet tragédiáit és komédiáit (IV—X.) éneklék meg, ezen belül a szerelem-házasság tematikája a legváltozatosabb (IV—VIII.), csak a házastársi hűtlenség jelentéktelen, és inkább tréfas formában ismert (VII.). A társadalmi problémákról ezek is eléggé nyíltan fogalmaznak (V.), de igazán közéleti műfaj a társadalmon kívüli betyárok feltűnően népszerű balladaköltészete (III.). Minden előző igazán kedvelt tartalmi csoport rovására azonban utóbb elszaporodtak a szerelmi tragédiákról, közönséges gyilkosságokról és a balesetekről szóló balladás történetek (VIII—X.). Az korszerűsödött tehát, ami a dalhoz vagy egyéb modern hírközlő műfajhoz (vásári rémtörténetek stb.) közel áll!

A BALLADAI TÁRSADALOM A NEVEK ÉS FOGLALKOZÁSOK ALAPJÁN

Még a népdalokban alig, a balladákban gyakran szerepelnek hitelesség látszatát keltő személynevek, sőt a magyar kutatók korábban egyes balladatípusokat is a bennük szereplő személyekről nevezték el, a nép körében is így lehet legkönnyebben balladát felidézni.

A drávaszögi népballadákban 68 féle személynév (vezeték- és utónév együttesen) szerepel, mégpedig:

Teljes név		Csak vezetéknev		Csak utónév	
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
26	12	5	4	13	11

E balladák zöme — mint alább látni fogjuk — női énekesektől származik, és főként az ő sorsukról is szól, mégis összesen 42 férfi és csak 26 női név szerepel. Amíg az egyelemű név tekintetében megvan az egyenlőség, addig a teljes név tekintetében a férfiak vezetnek! Közülük kerülnek ki ugyanis a népszerű betyárok, valamint a kiénekelt gyilkosok, tehát a férfiak a törvényszegők, ők kerülnek társadalmon kívül is, míg a nők többnyire a különféle tragédiák szenvedő és gyakran névtelen hősei.

A balladai társadalom már pusztán a nevek összetétele alapján is régies: félig még feudális, félig már kapitalista jellegű, a vallásos vonások azonban már egyáltalán nem dominálnak. Így alig van mitológiai-vallási név (3), gyakori a királyi (5), főúri (9) eredetű, közbülső jellegű a falusi iparos-kereskedő (3) és legalul helyezkednek el a betyárok (5), és egy-két esetben név szerint is említett pásztorok, mezei munkások szerepelnek stb. Modernebb foglalkozású személynév igazán csak elvétve fordul elő (orvos, gépész stb.).

Reálisabb és egyben plasztikusabb is a balladai társadalom, ha a neveket a foglalkozások és típusok adataival egészítjük ki. A cselédektől a királyokig bezárólag, 35—40 féle foglalkozás (ill. társadalmi típus) található. Miként a magyar népmesékben is nagyjából fele-fele arányban szerepelnek a főurak (királyok) és az egyszerű (szegény) emberek, a drávaszögi balladákon belül a népi és az úri személyek aránya 49:55. (Legfeljebb a középrétegbeli foglalkozásúak egyértelmű népi besorolása vitatható. A fegyveres testületeket azonban semmiképp nem számíthatjuk a nép közé.)

Urak		„Nép”
királyok, főurak	14 fő	pásztor, cseléd 14 fő
tisztviselők	6 fő	betyárok 11 fő
fegyveresek	16 fő	iparosok, kereskedők . . . 11 fő
hóhérok, börtönőrök	6 fő	munkás 6 fő
lelkész stb.	7 fő	zenész, szakács 4 fő
		egyéb 9 fő

Akárhogyan is csoportosítsunk, feltűnően nagy a különféle tisztviselők, fegyveresek és a büntetőappárat tagjainak együttes száma (28), akiknek a fennállott rendre való vigyázat volt a fő feladatuk. A csendőrök-betyárok száma (11—11) a betyárballadák tematikájából következően egyenlő. Meglepő, hogy e népi, sőt magyar viszonylatban paraszti balladáműfajban igazi (birtokos) paraszt alig-alig szerepel, legfeljebb csak akkor, ha betyárként vagy gyilkosként társadalmon kívülre került, és a hatóságok büntető eljárását hívta ki maga ellen. (A nőknek egyébként nincs foglalkozásuk, ők rendszerint családtagokként szerepelnek.)

A BALLADAÉNEKESEK NEM ÉS KOR SZERINTI MEGOSZLÁSA,
REPERTOÁRJUK ÖSSZETÉTELENEK KÜLÖNBSÉGEI

Az utóbbi évtizedekben több részletmegfigyelés alapján kiderült, hogy a férfi-női énekesek száma és repertoárjuk között elég jelentős a különbség, s hogy magyar viszonylatban fokozatos „elnőiesedésről” beszélhetünk. Korábban mindenesetre egészségesebb szellemi munkabeosztás lehetett e két nem között, de erről csak közvetett adatok és visszakövetkeztetés alapján tudunk valami biztosabbat mondani.

A balladák mindenesetre „nemek feletti” műfajcsoportot képeztek, bár tematikailag bizonyára mindig is volt a két nem repertoárja között különbség. Tanulságos az énekesek pusztja száma és a repertoár nagysága is:

Hely	Férfiénekesek	Balladák	Nők	Balladák sz.
Drávaszög	18	41	28	88
Szlavónia	12	22	11	24
Észak-Bánát	17	32	31	104
Kibéd	33	61	43	137

E táblázat is igazolja előző állításunkat: az erdélyi *Kibéd* és főként a jugoszláviai *Szlavónia* a nemek arányát és tudásukat tekintve is régiesebb állapotokat mutat, *Drávaszög* ezúttal is átmeneti helyzetben van, míg *Észak-Bánát* egészen szélső példa.

A férfi-női repertoár nagysága közötti különbség nem abból adódik, hogy minden egyes nő több balladát ismer a férfiaknál, hanem csupán abból, hogy a legjobb énekesek az ő soraikból kerülnek ki. (Amellett balladakincsük régiesebb, és az egyes változatok valamivel teljesebbek is.) Tanulságos a legjobb énekesek nemek szerinti megoszlása is.

Hely	Egy-egy énekes repertoárja	Neme
Drávaszög	17 balladaváltozat	1 nő
Drávaszög	16 balladaváltozat	1 nő
Drávaszög	8 balladaváltozat	1 nő
Drávaszög	6 balladaváltozat	2 nő stb.
Észak-Bánát	24 balladaváltozat	1 nő
Észak-Bánát	12 balladaváltozat	1 nő
Észak-Bánát	10 balladaváltozat	1 férfi
Észak-Bánát	7 balladaváltozat	1 nő stb.

Ezek szerint a 9 legjobb énekesből mindössze 1 férfi akadt, s a kerek száz balladából ő 10-et énekelt. (A Jugoszlávián kívüli magyarság köréből ilyen összevethető számítások nincsenek.)

A ballada nemcsak a nők, hanem az idősebb korosztályok körében is visszavonul: a balladaénekesek átlagos életkora *Észak-Bánátban* 58, a *Drávaszögben* pedig 63,5 volt az 1970-es években. A gyűjtés ez esetben valóban az utolsó pillanatban történt! Érdekes a korcsoportok és a nemek szerinti megoszlás is a *Drávaszögben*:

Korcsoportok	Férfi	Női énekesek száma
20—30 év között	1	nincs
30—40 év között	—	1
40—50 év között	3	3
50—60 év között	—	4
60—70 év között	4	9
70—80 év között	2	5
80—90 év között	2	3

Ezek szerint 40 év alatt a ballada kihaltnak vehető, attól felfelé is csak a nők korfája arányos, a férfiaké kihagyásos.

Nem ennyire „előregedett” műfaj a ballada az erdélyi *Kibédben*:

8—15 évesek átlagban	5 balladát tudtak
16—30 évesek átlagban	7 balladát tudtak
31—50 évesek átlagban	15 balladát tudtak
50 év felettek	14 balladát tudtak

A magyar kutatók általános megfigyelése, hogy a régi stílusú balladákat a nők és az idősebbek, míg az újakat a férfiak és főként a fiatalok kedvelik jobban. A nők a saját nembéliek, a férfiak a betyárok és más férfihősök történeteit éneklik gyakrabban.

Az énekesek társadalmi-vagyoni megoszlásáról sajnálatosan keveset tudunk: a vagyonosabb rétegek balladakincse szegényesebb, dalszerűbb, míg a szegényebbeké régiesebb, epikusabb, és ők a szociális konfliktusok iránt is több érdeklődést tanúsítanak. A legjobb énekesek is általában a szegények vagy középrendűek közül szoktak kikerülni.

A BALLADATANULÁS, ELŐADÁSÁNAK ALKALMA ÉS MÓDJA

A magyar kutatók szerint a balladák kedvelése családi vonás, és valamelyik nem vonalán öröklődik. Elsőrendű forrás a *nagyszülő*, esetenként a szülő és a testvér is, de nagy szerepük van a különféle idegeneknek, mivel az előadás alkalmai többnyire már családon kívüliek. Ugyancsak egyöntetű az a megfigyelés is, hogy a balladatanulás legfőbb ideje a gyermekkor.

Ha a megfigyeléseket és adatokat összegezzük, a balladák feltűnő régiessége, előregedése és végső kihalása következtethető: a legjobb énekesek átlagos életkora mindenütt 50 év felett van, ők maguk is már többnyire nagyszülők, akik legtöbb balladájukat még gyermekkorukban tanulták saját nagyszülőiktől.

A drávaszögi énekesek 18 esetben arra is vissza tudtak emlékezni, hogy az utóbbi években gyűjtött balladáikat pontosabban mikor is tanulták:

1900—1910 között	tanulta	balladáit	összesen	7	személy
1910—1920 között	tanulta	balladáit	összesen	5	személy
1920—1930 között	tanulta	balladáit	összesen	5	személy
1930—1940 között	tanulta	balladáit	összesen	—	személy
1950-es években	tanulta	balladáit	összesen	1	személy

A *Drávaszögben* a balladatanulás gyakorlatilag — legalábbis zónabeli, hagyományos formában — megszűntnek tekinthető.

Gyűjtésünk során arra is rákérdeztünk, hogy a tanult balladákat szólóban vagy kórusban adták-e elő gyakrabban. Ha most az egyes balladatípusok szólisztikus vagy kórusos jellegétől eltekintünk, nemek szerint a következőképp alakul a helyzet:

Szólóban énekelték		Kórusban énekelték		Vegyes kórusban személy
férfi	nő	férfi	nő	
13	9	5	4	14

Meglepő, hogy az énekesek fele-fele arányban adtak elő egyedül és énekeltek másokkal, csak nemek szerint mutatható ki némi különbség: a nők a műfaj előadásakor is szívesebben énekeltek együtt, mint egyénenként. Mindenesetre a közös előadásnak ez az aránya a ballada dalszerűvé válása felé mutat, hiszen az epikusabb jellegű korábbi típusok inkább egyéni előadásban hangzottak el.

Hasonló a helyzet a balladaéneklés alkalmával is: alig lehet ezeket a dalokétól ekülöníteni, mindenesetre a zenés-táncos multságokon nem szoktak balladákat énekelni, de már borozgatás közben igen. A régi (fonó) és az új (aratás stb.) társas munkák, ill. formák és összejvetelek egyaránt kedveznek a balladák fennmaradásának, ezen belül a képet még nemek és korcsoportok szerint is tovább lehetne finomítani.

A BALLADATANULÁS HELYE, A BALLADÁKBAN SZEREPLŐ HELYNEVEK

A drávaszögiek 34 esetben arra is választ tudtak adni, hogy a balladákat hol tanulták:

a gyűjtés helyén sajátították el összesen	9 esetben
a szomszédos községben tanulták	6 esetben
Szlavóniában (a Dráván túl) tanulták	9 esetben
idegenből érkezett énekestől tanulták	7 esetben
ők maguk tanulták messze idegenben	3 esetben

Ezek szerint a *Drávaszögön* belüli balladaforgalom a kölcsönzések felét sem éri el (15), valamivel több az idegenből származót (19), ha viszont a szomszédos *Szlavóniát* — mellyel összeházasodás is van — a *Drávaszöghöz* számítjuk, jóval kedvezőbb az arány. Ilyen kevés adatból azonban további következtetések már nem vonhatók le.

A *drávaszögi* balladákban viszont csaknem 70 helynév szerepel, ezeket földrajzi-gyakorisági sorrendbe állítva, tanulságos táblázatot kapunk:

Alföld (ezen belül Vajdaság 7, Tisza mente 4)	20 adat
Tisza-folyó	9 adat
Dunántúl (ezen belül Drávaszög 6, Duna mente 2)	14 adat
Duna-folyó	5 adat
Szlavónia (ezen belül Dráva mente 2)	6 adat
Erdély	3 adat
Felföld (Magyarország)	3 adat
Balkán	2 adat
Budapest	2 adat
Adria	1 adat
Szerbia	1 adat
Franciaország	1 adat
Szentföld	1 adat
Törökország	1 adat

A Drávaszög tehát egy olyan balladai kör középpontjában van, melytől távolodva egyre ritkulnak a megemlített helynevek is. A legtávolabbi (Franciaország, Szentföld, Törökország stb.) említések a legrégebb, ma már nem vagy alig ismert, jórészt csak kéziratok forrásokban fennmaradt balladákban találhatók, eszerint időközben a balladai tér összeszűkült volna?

Bár vizsgált területünk a Dráva-Duna összeszögellésénél van, az alföldi (és a tiszai) helynevek mégis számbeli többséget képeznek, vagyis a balladák áramlása a *Vajdaság* felől volt a legélelkebb (a népességé is!). Hasonlóan élénk a forgalom a közeli Szlavóniával, de közepes a Dunántúllal, a Felföld felé pedig a mezei munkások kötötték össze tájukat. Erre különben az énekesek is jól emlékeznek.

ÖSSZEGEZÉS

A népköltészet többi műfajához hasonlóan a ballada is könnyebben megragadható külső (társadalmi), mint belső (esztétikai vagy egyéb) jellemzők segítségével. Műfajunk társadalmilag teljességgel és törvényszerűen meghatározott, ám erről az alapvető tényről sok-sok ballada csodálatos szépsége és kalandos élete miatt a kutatók majdnem megfeledkeztek, mintha még a mese és a dal is szociológiai szempontból jobban felderített műfaj lenne a balladánál.

E kísérlet kevés adatra támaszkodott, mások eredményeivel az eltérő szempontok miatt is nehéz volt az összevetés, de még így is kirajzolódik a ballada újkori (és végső szakaszba lépő) életmenete, továbbá a táji, nemek és korcsoportok szerinti különbségek társadalmi háttere; a balladán belül pedig konzerválódva megtalálhatók a közelmúlt társadalmi képletei és a balladaforgalom útvonalai.

Ezen az útvonalon azonban nekünk tovább kell haladnunk, és a biztosabb tájékozódáshoz még több kilométerkövet kell keresnünk!

IRODALOM

- Albert Ernő—Farágó József: *Háromszéki népballadák*, Bukarest, 1973
 Burány Béla: *Hallották-e hírét? ... Pásztor dalok, rabénekek, balladák*, Szabadka, 1977, Hagyományaink, VIII. köt.
 Faragó József: *Balladák földjén*, Bukarest, 1977
 Faragó József—Ráduly János: A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában. In: *Ethnographia*, LXXX (1969), 504—513.
 Gulyás Éva—Szabó László: „Túl a Tiszán, a szendrei határban...” Népballadák és históriás énekek Szolnok megyéből, Szolnok, 1975
 Kálmány Lajos: *Alföldi népballadák*. Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka, II. köt. Szerk. Ortutay Gyula, Budapest, 1954
 Katona Imre: Észak-bánáti betyárballadák. In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, Újvidék, V. (1973), 15. sz., 15—42.

- Kovács Ilona—Matijevics Lajos: *Gombosi népballadák*, Újvidék, 1975, Hungarológiai Intézet
- Lizanec, P. M.—Vaszócsik V. J.: *A kárpátontúli magyar lakosság népballadái*. (Segédkönyv) Uzshorod. (Uzshorodi Állami Egyetem)
- Matijevics Lajos: Ludasi népballadák. In: *Tanulmányok—Studije*. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, III. (1971), 229—249., Novi Sad
- Ortutay Gyula—Krizsa Ildikó: *Magyar népballadák*, Budapest, 1976, Magyar Remekírók
- Paksa Katalin: Kálmány Lajos nyomában a Bánátban. In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, Újvidék, II. (1970), 4. sz., 93—107.
- Penavin Olga: Két bánáti székely telep balladáit. In: *Tanulmányok — Studije*. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi tanszéke, III. (1971), 263—303., Novi Sad
- Penavin Olga: Bácsstopolya balladáit, balladás történetei, balladás dalai. In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, Újvidék, VII. (1975), 23—24. sz., 79—95.
- Penavin Olga: *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok*, Újvidék, 1976, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete
- Ráduly János: *Kibédi népballadák*, Bukarest, 1975
- Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában*. Az észak-bánáti népballadák élete. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék, 1975, Hungarológiai Intézet
- Újváry Zoltán: Népdalok és balladák egy al-dunai székely közösségből, Debrecen, 1968, *Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből*, 21.
- Újvári Zoltán: *Gömöri népdalok és népballadák*, Miskolc, 1977
- Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*, I—II., Budapest, 1976